

Hz. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı

Abdurrahman DEMİRCİ*

The Abu Bakr's Perception of Conquest

Citation/©: Demirci, Abdurrahman, The Abu Bakr's Perception of Conquest, Artuklu Akademi, 2014/1 (1), 5-31.

Abstract: Abu Bakr's management as the first caliph of Islamic state, is like a summary of his perception of Islam. His management consists of loyalty patience determination and success like his conversion to Islam. The notification to Islam and conquest activity launched by Prophet Muhammad had been pursued with determination by Hz. Abu Bakr. Through the struggle he had expanded and riveted sovereignty of Islam in both internal and external areas. His perception of conquest basically consists of obedience to the Prophet's perception of conquest promoting Muslims' self-confidence and strengthening awareness of service to Islam. His encouragement to the jihad had accelerated spread and rule of Islam. The first caliph Abu Bakr has made remarkable service to humanity by the Islamic conquests as well as Islam.

Keywords: Conquest, Notification, Obedience, Loyalty, Sovereignty

Atıf/©: Demirci, Abdurrahman, Hz. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı, Artuklu Akademi, 2014/1 (1), 5-31.

Öz: İslâm devletinin ilk halifesi seçilen Hz. Ebû Bekir'in yöneticiliği, Müslümanlığının bir özeti gibidir. Tıpkı İslâmiyet'i kabulündeki gibi yöneticiliği de sadakat, sabır, kararlılık ve başarıdan ibarettir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in başlattığı tebliğ ve fetih faaliyetlerini kararlılıkla sürdürmüştür. O, hem iç hem de dışta verdiği mücadele ile İslâm'ın hâkimiyetini genişletip, perçinlemiştir. Onun fetih anlayışı, temelde Hz. Peygamber'in fetih anlayışına itaat, Müslümanların özgüvenini artırmak ve İslâm'a hizmet bilincini güçlendirmekten ibarettir. Cihada teşviki, İslâm'ın hâkimiyeti ve yayılışını hızlandırmıştır. Hz. Ebû Bekir, fetih faaliyetleri ile hem İslâm'a hem de insanlığa kayda değer hizmetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: fetih, tebliğ, itaat, sadakat, hâkimiyet.

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Bilimleri Fakültesi, İslam Tarihi ABD, demirci4753@gmail.com.

Giriş¹

Kelime olarak açmak, zafer ve hüküm gibi anlamlara gelen fetih², Kuran-ı Kerim’de bir surenin de adıdır. Kuran’da karşılıklı bir mücadeleyi ifade etmeksizin, birçok anlamda kullanılmış olan fetih kavramı, açmak³ ve zafer⁴ gibi mücadeleye dönük anlamları ile ön plâna çıkar.

Hz. Peygamber ve ashâbı, İslâm adına mücadeleyi emreden ayetler doğrultusunda başta müşrik ve Yahudiler olmak üzere, İslâm’a karşı düşmanca tavır takınan ve faaliyet gösteren kesimlerle ciddi bir mücadele içine girmiştir. Bu mücadelelerde, İslâm’ı yaymak yanında, İslâm’ın yaşam alanını garanti altına almak hususu da önemli bir yer tutar. Hz. Peygamber’in risâlet görevini incelediğimizde fethi, tebliğ yollarından birisi, belki de en güçlüsü olarak kullandığını görebiliriz. Hz. Peygamber ilahî emirleri yerine getirirken, söz ve uygulamaları ile fethi bir yaşam biçimi olarak Müslümanlara öğretmekteydi. Bu öğretiye göre, tebliğ faaliyetini sürdürürken fetih, adeta İslâm’ın yayılması önündeki engelleri kaldırma çabası idi.⁵ Hz. Muhammed, Mekke’yi, fethettikten sonra ashâbına “*Fetihten sonra artık hicret yoktur. Ancak cihad ve niyet vardır. Öyleyse askere çağırıldığınız zaman hemen asker olun!*”⁶ diyerek bundan sonra takip edilecek süreci de ashâbına açıklamıştır.

Hz. Peygamber ve ashâbının yaptığı tüm çalışmalarda görüleceği üzere, fetih, bir belde, bölge ve ülkeyi İslâm’la tanıştırmak, İslâm egemenliği altına alma faaliyetinden ibaret olmuştur. Bu açıdan fetih, maddi ve manevi olarak hedeflenen yere, kişiye nüfuz/etki çabasıdır. Hz. Peygamber’in, “*Her şehir, kılıçla fethedilir, Medine Kuran’la fethedilmiştir*”⁷ hadisi, İslâm’da fethin başlangıç zamanını belirtmesinin yanında, fethin nedeni, dayanağı, amacı ve yöntemini özetler mahiyettedir. Dolayısıyla fetih faaliyeti, maddi ve manevi, her açıdan hâkimiyet anlamını içermesi yönüyle, mücadele anlamında kullanılan diğer kavramlara göre daha kapsamlıdır. İşte bu yönüyle

¹ Bu makale, Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi Gayr-i Müslim Politikaları başlıklı doktora tezimizin dört halife döneminin işlendiği ikinci bölümünün genişletilerek yayına hazırlanmış halidir.

² Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdul-Vehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut, Dâru l-hyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1999, c. IX, s. 171.

³ Arâf Suresi, 7/40.

⁴ Fetih Suresi, 48/ 17-18.

⁵ Mustafa Fayda, “Fetih”, *DİA*, XII, 467; İsrail Balcı, *İlk İslâm Fetihleri, Savaş-Bariş İlişkisi*, İstanbul, Pınar yay., 2011, 37.

⁶ *Sahih-i Buharî*, Cezau's-Sayd/ 9, Hacc/43; *Sahih-i Müslim*, Hacc/ 445.

⁷ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Kahire, el-Matbaatu'l-Misriyye,1932, s. 21.

İslâm'da fethin, İslâm devletinin kuruluşu ile birlikte başladığını söylemek mümkündür.

İslâm tarihinde fetih; amaç, yöntem ve örnekleriyle bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulanmıştır. İslâm'ın başlıca yayılma yöntemlerinden birisi olan fetih, Hz. Peygamber'in Müslümanlara açtığı bir yoldur. İslâm'da fethin yapılışına ilişkin birçok yöntem vardır. Hz. Peygamber bunların hepsini uygulamış, ancak İslâm devletinin siyasi açıdan güçlenmesi ile birlikte askeri yöntem, genel geçer bir hal almış, dolayısıyla askeri yöntemler fetihle adeta özdeşleşmiştir.

Hz. Peygamber'in, hicretten sonra İslâm'a savaş açan müşriklere karşı başlattığı mücadele anından, mütecaviz Hristiyan Arap meliklerine yönelik hazırladığı Usame seferine kadar, her zaman yanında olan ashâbı, onun mücadelesini bıraktığı yerden devam ettirmişlerdir. Hz. Ebû Bekir ashâb içinde Hz. Peygamber'in fetih anlayışını en iyi kavrayan kişi idi. Bunun en önemli göstergesi, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in vefatı ardından Müslümanların özgüvenlerine yaptığı vurgulardır. Egemenlik altındaki bölgelerden gelen aykırı sesler ve tutumlara karşı içe kapanmayı teklif eden ashâbı, fetih yolunda motive etmiştir. Hz. Ebû Bekir bir anlamda hem içte hem de dışta karşılaşılan tehlikelerin büyüklüğüne oranla cesaret göstermiş ve İslâm ordularına itaat, sabır, manevra kabiliyeti ve nihayetinde de İslâm'a hizmet hususlarında rehberlik etmiştir.

1. İslâm Devleti'nin Siyasi Durumu

Hz. Ebû Bekir yönetime geldiğinde onu bekleyen ilk görev, İslâm devletinin siyasi-sosyal birliği olmuştur. İslâm devleti, alan olarak yarımadanın önemli bir kısmını kapsamakla birlikte, Hz. Peygamber'in vefatı üzere İslâm egemenliği altına giren kitlelerden, siyasi ve dini açılardan muhalefet ve isyan dalgası yayılmaya başlamıştır.⁸ İslâm devletine siyasi-dini bağlılıklarını bildiren bir kısım Arap kabileleri, İslâm devletinin siyasi ve dini mantığını tam anlamıyla kavrayamadıklarından,⁹ her iki açıdan da

⁸ Thomas Walker Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Ankara, Akçağ Yay., 1971, s. 89; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî; Tarihu'r-Rusûl ve'l- Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l- Fazl İbrahim, Kahire, Daru'l-Mearif, t.y. c. II, s. 225; Ebû'l-Fida İmâduddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize, Dâru Hicr, 1997, c. IX, s. 422; Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer b. Vakîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, thk. Mahmud Abdullah Ebû'l-Hayr, Amman, t.y., s. 55.

⁹ Hitti, bu durumu kalbi bütünlüğün gerçekleşmemesi olarak niteler. Bkz. Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1980, c. I, s. 176. Mustafa Ebû Dayf, yalancı peygamberlerin tabiiyeti meşru görmesini kabileciliğin gücünün açık bir göstergesi olarak değerlendirir. Mustafa Ebû Dayf Ahmed, *Dirâsât fi Târihi'l- Arab Munzu mâ Kable'l-İslâm ilâ Zuhûri'l-Emeviyyîn*, İskenderiye, Müessesetu Şebâbi'l-Câmia, 1983, s. 141.

merkeze muhalif tavırlar sergilemeye başlamışlardır.¹⁰ Bu hareketlere yönelik, halifenin müdahalesi oldukça sert olmuş, nihayetinde yarımada, zorlu bir mücadele sonrasında İslâm devleti egemenliği altına alınabilmiştir. Fakat bu esnada mürtedlere yönelik askeri müdahaleler, bir fetih faaliyeti olarak değerlendirilemez. Bunun nedenleri, muhatapların yönetimini kabul ettikleri idareye, zamanla eski yaşamlarına dönmek için kabilevî bakış ve çıkar nedenleriyle başkaldırmaları, genel olarak mürtedlerin yaşadığı toprakların daha öncesinde İslâm idaresi altında olması ve irtidad hareketlerinin gerçekleştiği yerleşim yeri sakinlerinin tümüyle bu hareketlere katılmamış olmasıdır. Dolayısıyla, mürtedlere yönelik yapılan müdahaleleri, hâkimiyetin yeniden tesisinden ibaret görmek mümkündür.¹¹ İçte gerekli müdahalelerin tamamlanıp, hâkimiyetin yeniden tesisinden sonra dış dünyaya yönelik girişilen faaliyetler ise birer fetihtir. Bunun başlıca nedenleri, Hz. Peygamber'in bu doğrultuda gösterdiği hedef ve uygulamalar, fetih emaneti, İslâm'ın dış dünyaya ulaştırılması için yarımada çevresinde huzur ortamını tesis etme ve İslâm'ı gerekli şekilde tanıtmaya gibi noktalardır.

2. Fethin Önündeki Engellerin Kaldırılması

Hz. Ebû Bekir döneminde, irtidad olarak adlandırılan hareketler; genel olarak devlete bağlı kalmakla beraber, zekât vermeme yönünde tavır koyanlar¹² ve peygamberliğini ilan etmek suretiyle¹³ dini ve siyasi muhalefet içinde olanlar olmak üzere iki kısımdır.¹⁴ Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in, İslâm'ı yayma noktasında ilk etapta kendisine hedef olarak koyduğu kelime-

¹⁰ Resûlullah vefat edince, Gatafanlı Uveyne b. Hısn'ın "Müttefiklerimizden olan bir nebîye tabî olmak, Kureys'ten bir nebîye tabî olmaktan daha iyidir, Muhammed, öldü Tuleyha yaşıyor" demiştir. Bkz. Taberî, *Tarih*, c. III, s. 257; Tuleyha el-Esedî'nin, "Allah'a yemin olsun ki, Benî Esed'den bir nebî, Benî Haşim'den olan bir nebîden bana daha sevimli gelir" sözü için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, s. 453. Ayrıca, Talha en-Numeyrî'nin Müseylime'ye söylediği "Şehadet ederim ki sen yalancısın, Muhammed doğru sözlüdür, fakat Rebia'nın yalancısı Mudar'ın doğru sözlüsünden bana daha sevimlidir." bkz. Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab en-Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, thk. Abdulmecid Turhaynî, İmad Ali Hamza, Mufid Kumeyha, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004, c. IXX, s. 54 şeklindeki ifadeler, kabilecilik anlayışını özetler mahiyettedir.

¹¹ Hittî'nin, "kendi kendini fetheden Arabistan" ifadesi bunun açık bir izahıdır. Bkz. Hittî, *İslâm Tarihi*, c. I, s. 212.

¹² Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 103.

¹³ Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 97.

¹⁴ Ebû Amir eş-Şeybani Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyaeddin Umeri, Riyad, Dâru Taybe, 1985, s. 101; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, s. 421; Mecdelavî, irtidad hareketlerini; Peygamberlik iddiasında bulunanlar, İslâm'ı bırakıp cahiliyeye dönenler, zekât vermeyenler, Rum ve Farslar'a tabî olanlar olmak üzere dörde ayırır. Bkz. Faruk Said Mecdelavî, *el-İdaretu'l-İslâmiyye fi Ahd-i Ömer İbn Hattab*, Beyrut, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1991, s. 80. Ancak buradaki sınıflandırmaya baktığımızda hepsinin siyasi ve dini olmak üzere iki noktada toplandığını söyleyebiliriz. Salih Arı, bu hareketlerin, dini görünümlü siyasi hareketler olduğunu söyler. Bkz. Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, Beyan Yay., 1996, s. 95.

i tevhit ruhunun¹⁵ kabullenileceği ana kadar mücadele ilkesini, mürtedlere yönelik uygulamıştır. İslâm devleti, zimmet ehli ile sadece cizye şartı üzere maddi anlamda ahitleşmiş olmasına karşın, asli unsur olmayı kabul eden Müslümanlarla da maddi ve manevi anlamda bağlar oluşturmuştur.¹⁶ Bu bağlar, sadece siyasi değil, hukuki açıdan da bir bağlayıcılık taşır. İşte Müslüman olmasıyla asli unsur haline gelen kitle tarafından, zekât konusunda sergilenen bu aykırı tavır, aynı zamanda devletin hukuki varlığını tanımamak anlamına da gelmekteydi.¹⁷ Çünkü dönem itibariyle devlet, kendisine bağlı olan kitlelere, dini mensubiyetine göre yaklaşmaktaydı.

Müslümanlara zekât, gayrimüslimlere ise cizye sorumluluğunun yüklendiği İslâm devletinde mürtedlere her iki uygulamaya da dâhil olmadıkları için, savaş açılmıştır. Söz konusu isyancılarla, İslâm dininin yayılışına ve siyasi yapılanmasına son vermeyi amaçladıkları için, mücadele kaçınılmazdı. Hatta bu kesimler içinde, siyasi-dini her açıdan muhalif duranlara göre, sadece zekât vermeyerek en ılımlı bulunanlar bile, İslâm devletinin devlet olma özelliğini yok sayıyorlardı.

Yalancı peygamberlerden Hanife oğullarının lideri Müseylime,¹⁸ Yemenli Mezhiç kabilesinden olan Esved el-Ansî'nin öldürülmesi yanında¹⁹ Âmir,²⁰ Hevâzin ve Süleymoğulları,²¹ Bahreynli Benî Bekir ve Benî Rebîa,²² Umanlı Ezd kabilesi,²³ Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'nin etrafında toplanan Tayy, Esed ve Gatafan,²⁴ peygamberlik iddiasında bulunan tek kadın olan Secâh

¹⁵ Kâsım b. Sellam Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emvâl*, (thk. Muhammed Hamid Fiki), (b.y.y.), 1353, s. 18. Bu durum, ilk etapta Hz. Ömer tarafından bir eleştiri olarak sunulsa da Hz. Ebû Bekir, namazla zekât arasını ayıranları da bu kategoriye sokmuştur. Bkz. Belâzurî, *Futuhu'l-Buldan*, s. 103; Hz. Ebû Bekir, hadiste geçen "...bu dinin hakkını benden korumuş olurlar." ifadesini ise namaz ve zekât olarak açıklamıştır. Bkz. Mahmut Şakir, *Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*, çev. Ferit Aydın, İstanbul, Kahraman Yay., 1993, c. II, s. 268.

¹⁶ Mustafa Ebû Dayf, zekâtı devlete vermeyi reddedenlerin aslında devletle olan mali bağı kesme amacı taşıdıklarını söyler. Bkz. Ahmed, *Dirâsât*, 142. Hatta o, bu durumu "... Dini, siyasi ve ekonomik açıdan eski toplumsal koşullarına dönmek istediklerinin bir işareti..." olarak açıklar. Ahmed, s. 143.

¹⁷ İsrâfil Balcı, "Hz. Ebû Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare", *OMÜİFD*, Samsun 1999, c. XI, s. 203.

¹⁸ Belâzurî, *Futuhu'l-Buldan*, ss. 98-100; Taberî, *Târîh*, c. III, ss. 288-290, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh* thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1987, c. II, ss. 219-224.

¹⁹ Belâzurî, *Futuhu'l-Buldan*, s. 13,115; İbnu'l-Esîr, II, 129-130; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. IXX, s. 35; Yemenliler Esvedu'l Ansî'den sonra iki kez daha irtidat etmişler ve bu isyanları da bastırılmıştır. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, ss. 231-233; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, ss. 434-435.

²⁰ Taberî, *Tarih*, c. III, s. 263.

²¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, ss. 210-212; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, s. 453.

²² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, ss. 225-228.

²³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, ss. 229-230.

²⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 206; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. IXX, ss. 44-45.

²⁵ Taberî, *Tarih*, c. III, 256; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, 206-210; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, 453-454, Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, IXX,44-45.

binti Haris'in etrafında toplanan Temîmoğulları ve Tağlib'in bazı kolları,²⁶ Hadramevt ve Kinde halkı²⁷ irtidad hareketleri halifenin emriyle, kararlılıkla ortadan kaldırılmıştır.

İçteki siyasi birliğin önünde en büyük engeli teşkil eden irtidad ehline karşı verilen mücadele, İslâm devletine mensubiyetin ahitler üzerinden gerçekleştiğini gösterir. Verilen mücadeledeki kararlılık, İslâm devletinde kimseye siyasi ve ekonomik açılardan imtiyazlı sınıf muamelesi yapılmadığının bir kanıtıdır. Hz. Ebû Bekir, buna yönelik tavırların önünü kendi döneminde kesmiştir.²⁸ İrtidadla mücadelenin en önemli kazanımları, asabiyetin yarımadadan sökülüp atılması ve yarımadada İslâm'ın siyasi ve dini egemenliğinin yeniden ve güçlü bir şekilde sağlanmış olmasıdır. İrtidad hareketleri yok edilmek suretiyle yarımada, siyasi ve akîdevî çatışma ortamından arınarak, tebliğ yolunda tek bir liderlik altında yeniden toplanmış oldu.²⁹

3. Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetih Faaliyetlerinin Nedenleri

a. Hz. Peygamber'e İtaatte Kararlılık

Hz. Ebû Bekir, irtidad hareketleri ile mücadeleye girişmeden önce ilk askeri seferini dış dünyaya yönelik yaparken, aslında gerek iç gerekse dış güç odaklarına, aynı anda aynı mesajı vermek istiyordu. Bu da içte henüz zuhur eden çalkantıya rağmen, Hz. Peygamber'in hedeflerinden şaşmamak ve hem iç hem de dışta mukavemet gösteren ve bu niyette olanlara korku salmak ve caydırıcı güç olduğunu göstermekti.³⁰ Nitekim bu mesaj yerine ulaşmış ve kuzey bölgesindeki Arap kabileleri, Usâme b. Zeyd ordusunun sevkine şahit olunca "Eğer bunların güçleri olmasaydı, içlerinden böylesini – ordu- çıkaramazlardı"³¹ demiştir.

Usâme seferi, Hz. Peygamber'in Bizans'a ve kuzeydeki Hristiyan Araplara yönelik başlattığı askeri faaliyetleri kaldığı yerden devam ettirme anlamı taşımaktaydı.³² Halife, "O'nun bağladığı düğümü ben çözemem"³³ ya da

²⁶ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil* II, 213-216; Mantran, Müseylime'nin Hristiyanlıktan etkilendiği kanaatindedir. Bkz. Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, (çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 1981, s. 86; Secah, Müseylime ile birlikte hareket etmesine rağmen sonradan davasından vazgeçip İslâm'a girmiş ve Müslüman olarak ölmüştür. Bkz. İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, c. II, s. 136.

²⁷ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, c. II, ss. 233-235.

²⁸ İsrail Balcı, "Hz. Ebû Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare", Samsun, *OMÜİFD*, 1999, c. XI, s. 203.

²⁹ Abdülâziz Durî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, s. 24

³⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. IX, s. 422; Mantran, *Tarih*, s. 97.

³¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. IX, s. 424; Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûti, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mısır, Matbaatu's-Seâde, 1952, s. 74; Nuveyri, *Nihayetu'l-Ereb*, c. IX, s. 31.

³² İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. IX, s. 424.

"Köpekler ve kurtlar beni parçalayacak olsalar bile Resûlullah'ın verdiği karardan dönmeyeceğim"³⁴ sözleri ile Hz. Peygamber'in fetih ve tebliğ politikasına sadık kalacağını açıkça vurgulamıştır;³⁵ çünkü yarımada'daki siyasi bütünlüğün parçalanma riski yanında, bizzat Usâme ordusu içinde bile Usâme'nin konumu hakkında şüphe oluşmuştu.³⁶ İşte tüm bu şüpheleri, Hz. Ebû Bekir ortadan kaldırmıştır.³⁷ Halife, bu kararı ile Müslümanlara disiplin ve sadakat mesajı vermekteydi; çünkü halife, genç komutan Usâme b. Zeyd'e hedef olarak, sadece Hz. Peygamber'in emrini yerine getirmeyi tavsiye etmekteydi.³⁸

Bu sefer, büyük çatışmaların ya da başarıların gerçekleştiği bir sefer olmasa da, kısa ve uzun vadede önemli anlamlar yükliydi. Kısa vadede, kuzey bölgesine siyasi ve askeri varlığın devamlılığı mesajını verirken, uzun vadede ise kuzey bölgesinin fetih faaliyetleri için bir öncü faaliyet anlamı taşıyordu. Dolayısıyla, ciddi bir çatışmaya girilmemesi ve kayıp yaşanmaması noktalarından hareketle Usâme seferini sorgulamak, yetersiz bir değerlendirme olacaktır; fakat halifenin belirlenen hedef ve ordu komutanındaki kararlılığı itibarıyla, bir politikayı nasıl sürdürdüğü noktasından değerlendirme yapmak, daha isabetli olacaktır.³⁹

Filhakika Hz. Ebû Bekir bu kararıyla zahirde tam bir güvenliğe kavuşmak için savaş imkânlarını seferber etmeyi,⁴⁰ manen de peygambere itaati hedeflemişti. Ashâbla yaptığı istişarelerde vurgulanan hususlar da Hz. Ebû Bekir'in fetih sürecini başlatmasında önemli bir etkidir. Hz. Ebû Bekir, Şam'a yönelik askeri hazırlıklara girişmeden önce yaptığı istişarelerde Hz. Ali'nin "*Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: Bu din, kıyamet gününe kadar kendisine düşmanlık edenler karşısında ayakta kalacak ve inananları -Müslümanlar-galip gelecektir*"⁴¹ sözü, cihad kararı vermesi hususunda kendisine hayli etki etmiştir.

33 Taberî, *Tarih*, III, 226; Suyuti, *Târîh*, s. 74.

34 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 199; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, c. IX, s. 422.

35 Taberî, *Târîh*, c. III, s. 225; Hayyât, *Târîh*, s. 100; Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of The Caliphate*, Malaysia, Pearson, 1986, s. 58.

36 Taberî, *Târîh*, c. III, s. 226; Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, c. IXX, ss. 28-29.

37 Abbas Mahmud b. İbrahim Akkad, *Hazreti Ebû Bekir'in Şahsiyeti ve Dehası*, (çev. Ali Özek, İstanbul, Fatih Matbaası, 1968, s. 156.

38 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 200.

39 Ahmed, *Dirâsât*, s. 143.

40 M. İzzet Derveze, *Allah Yolunda Cihad*, çev. Ali Aslan, İstanbul, İlkbahar Yay., 1998, s. 80.

41 Ebû'l-Abbas Ahmed b. Zeyni Mekki Şafii Dahlan, *el-Futuhâtü'l-İslâmiyye Ba'de Mudîyyi'l- Futuhâtü'n-Nebeviyye*, I-II, Beyrut, 1997, c. I, s. 35.

b. Misilleme

Hız. Peygamber'in başlattığı tebliğ hareketine olumsuz tavır takınan Sâsânîler'in ve Şam bölgesinin, öncelikli hedef seçilmesinde buralarda İslâm'a karşı takınulan tavrın önemli bir etkisi vardır.⁴²

Bölgenin süper güçlerine yönelik askeri faaliyetlere girişen Hız. Ebû Bekir'in bu tavrının kodlarını, aslında Hız. Peygamber'in çağrı mektuplarında açıkça görmek mümkündür.⁴³ Çünkü Hız. Peygamber bu mektuplarda özellikle Bizans ve İran yönetimlerine İslâm'ı kabul ya da buna engel olmama şeklinde, iki temel seçenek sunmuştu. Rum cephesinin müttefik prenslerinin elçi katli⁴⁴ ve tehditleri yanında,⁴⁵ Kısra'nın hem tehdit hem de Müslümanları küçümser eda ile Yemen valisi Bâzan'a verdiği müdahale görevi⁴⁶ ve sınır boylarındaki Araplara saldırıları, kendilerine yönelik mücadeleyi gerekli kılmaktaydı. Aslında Müslümanlara yönelik engelleme ve tacizler, hem Müslüman gücünü hiçe saymaları hem de kendi müstebit yapılarına aykırı anlayışları yok etme isteğine işaretir.

c. Zulmü Engelleme

Dönem itibariyle, İran ve Bizans topraklarında siyasi ve sosyal açıdan, ciddi boyutlara varan bir istibdat söz konusuydu.⁴⁷ Ekonomik açıdan ise gerek her iki imparatorluğun bitmek bilmeyen baskıları, gerekse özellikle kırsal kesim üzerinde baskı kuran aristokrat yapı, bölge insanının adil bir idare özlemine, her geçen gün artırmaktaydı.⁴⁸

Hız. Peygamber, Yesrib Yahudileriyle, tahrikleri ve antlaşmalara muhalefetleri; Kureyş müşrikleriyle ise saldırıları ve antlaşmaları bozmaları nedeniyle mücadeleye girişmişti. İlk iki etken, Hız. Peygamber döneminde bertaraf edilip, buralarda İslâm hâkimiyeti tesis edilmesiyle sırayı, artık topraklarındaki baskı ve zulmü⁴⁹ Müslümanlara yönelten Bizans⁵⁰ ve Sâsânî ülkeleri almıştır.⁵¹

⁴² Ahmed, *Dirâsât*, s. 121.

⁴³ Ahmed, *Dirâsât*, s. 152.

⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîdî, *Kitâbu'l-Meğâzi*, I-III, (thk. Marsden Jones) Beyrut, Âlemu'l-Kütüb, 1984, c. II, s. 755; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. XVII, s. 195.

⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *Kitâbu't-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 2001, c. I, ss. 224-225.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. I, s. 223.

⁴⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal)*, çev. İsmail Yiğit- Sadreddin Gümüş, İstanbul, Kayıhan Yay., 1991, c. I, s. 279.

⁴⁸ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti-Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Ankara, Birleşik Dağıtım Kitabevi, 1991, c. I, s. 88.

⁴⁹ Arnold, *İslâm Tarihi*, s. 96.

Dini açıdan ise Hristiyanlık ve Mecûsilik, bölgede kendisine siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan önemli bir yaşam alanı edinmiş olduğundan, yayılmakta olan İslâm devleti, her iki dinin varlığına tehdit oluşturacaktı. Ancak şurası da bir gerçektir ki özellikle Bizans özelinde düşündüğümüzde, kendi içinde yekvücut bir din anlayışı olmadığından ve bizzat dindaşlarına karşı istibdat politikası takip etmesinden de anlaşılacağı üzere Müslümanlar, Bizans'a karşı dini değil, siyasi mücadele içinde olmuşlardır. Çünkü savaşlar ardından ele geçirilen topraklarda Bizans siyasi hâkimiyeti biterken Hristiyanlık dinine dair bir yasaklama söz konusu olmamıştır.⁵²

İslâm fetihlerine hedef olarak seçilen topraklar, müstebit idari yönetim yanında, mezhep çeşitliliği itibariyle de mücadele ve zulmün hâkim olduğu alanlardı. Bizans topraklarında mezhep mücadeleleri ve Ortodoks baskıları yanında, Sâsâni topraklarında da gerek siyasi gerekse dini açıdan baskıcı bir politika mevcuttu. Zaten dini hürriyetin kısıtlılığı ve bu yöndeki baskılar, İslâm'da savaşı meşru kılan nedenlerdendi.⁵³

Zulüm, fesat ve ahlaki çöküntünün giderek yaygınlaşması⁵⁴ yanında, varlığını sırf askeri önceliklerle devam ettirmeye çalışan iki medeniyetin de artık tükenmeye başlaması, İslâm devletinin buralara hâkim olması için müsait şartlar oluşturmuştur.⁵⁵

d. Tebliğ

İslâm'ın hak din olduğunu belirtmek, mesajlarını yaymak ve anlatmak, halifenin görevi idi.⁵⁶ Fetihler, siyasi egemenliğin tebliğ açısından olmazsa olmaz olduğunun bir göstergesidir. Bunun en büyük kanıtı, Habeşistan'da az sayıda Müslüman olmasına rağmen, burada İslâm'ın kuzeyde ele geçen yerler gibi yayılamamış olmasıdır. Bu durum, Müslümanları ya İslâm'ı

⁵⁰ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kufî, *Futûh*, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986, c. I-II, s. 81.

⁵¹ Vehbe Zuhayli, *Âsâr'u-l Harb fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dımaşk, Dâru'l-Fikr, 1983, s. 104.

⁵² Muhammed Gazalî, *et-Taassub ve't-Tesâmuh Beyne'l-Mesîhiyye ve'l-İslâm*, Mısır, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye t.y., s. 101.

⁵³ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Toplum Düzeni*, çev. Nurettin Demir, Vesim Taylan, İstanbul, Kayhan Yay., 1993, s. 278.

⁵⁴ Müslümanların Bizans topraklarında durdurulamaz ilerleyişinin nedenleri hakkında görüş isteyen Herakl'e sunulan raporda neden olarak kendi ülkesindeki istibdat, ahlaki çöküntü, kötü alışkanlıklar ve bozgunculuk gösterilmiştir. Bkz. Muhammed b. Abdullah el- Ezdî, *Târîh'u Futûhu's-Şam*, thk. Abdulmünim Abdullah Amir, Kahire, 1970, s. 151.

⁵⁵ Muhammed Sallâbi, *Birinci Halîfe Hz. Ebû Bekir: Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul, Ravza Yay., 2009, s. 463.

⁵⁶ Majid Ali Khan, *The Truthful Caliphs al-Khulafa al-Rashidin*, Delhi, İdare-i Edebiyat-ı Delhi, 1986, s. 36; Ahmed, *Dirâsât*, s. 151.

insanlara taşımak şeklinde bireysel tebliğe ya da insanları İslâm'a taşımak şeklinde kitlesel bir tebliğ olan fethe sürüklemişti.⁵⁷ Müsteşriklerin, İslâm fetihlerinin temel esası olan tebliği yok sayıp, dönemin iki süper gücünün içinde bulunduğu durumu belirleyici olarak kabul etmesi yanlıştır. Bizans ve İran açısından, siyasi ve sosyal alanlarda yaşanmakta olan tükenmişliği askeri alana teşmil etmek, yerinde bir tespit olmasa gerektir. Çünkü Müslüman Arap kabilelerin, Bizans'a yönelik giriştikleri fetih hareketleri, Bizans'ın doğudaki eski sınırlarına tekrar ulaşmak üzere olduğu Sâsâni mağlubiyeti esnasında olmuştur.⁵⁸ Bu durum, Bizans'ın hem askeri güç, hem de moral açısından çok iyi durumda olduğunu gösterir.

Bölgenin iki süper gücü amansız çatışmalar içindeyken, Arap yarımadasında varlık sahasına çıkan İslâm devleti, onlar için başlangıçta bir tehdit unsuru değildi. Rum ve İran devletleri, İslâm devletinin güçlenip büyümesini istemiyorlardı. Çünkü her iki devlet, yarımadayı tampon Arap devletler üzerinden değerlendirip kontrol ediyorlar ve burada siyasi bir güç ya da devlet oluşumuna ihtimal dahi vermiyorlardı.⁵⁹ Ancak bu durum bölge güçlerinin Hicaz'da giderek güçlenmeye başlayan İslâm devletinden bihaber oldukları anlamına gelmemelidir. Özellikle ticari faaliyetler aracılığı ile Bizans, başta Mekke olmak üzere bölge üzerinde ciddi bir istihbarat faaliyeti sürdürmekteydi.⁶⁰

Fetih hareketleri öncesinde, Sâsânilerin ordusu, Müslümanların askeri varlığı ile kıyaslanamayacak durumdaydı.⁶¹ Ancak yine de Müslümanların başarılarının nedenini, bölge güçlerinin karakteristiğinden çok, kendi manevi bağlılıklarında aramak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, bölge yöneticilerine gönderdiği mektuplarla yayılma döneminin zeminini şekillendirmişti. Onun öğretileri doğrultusunda tebliğ ve bu yolda şehadetin önemini kavrayan Ashâb, sanki davet mektupları doğrultusunda hicret misali, mücadeleye koyulmuştu. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir döneminde faaliyete geçirilen yarımada haricindeki fetih politikasının temelini Hz. Peygamber atmış bulunmaktaydı.⁶² Şimdi ise sıra, hem tebliğe hem de

⁵⁷ Ali, Tantavî, Naci Tantavî, *Ahbâru Umer ve Abdullah b. Umer*, Beyrut, el-Mektebû'l-İslâmî, 1983, s. 75.

⁵⁸ Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000, ss. 133-134.

⁵⁹ Mantran, *Tarih*, s. 89; Ahmed, *Dirâsât*, s. 122.

⁶⁰ Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2004, s. 510.

⁶¹ Muhammed Ahmed, Başmîl, *el-Kadisîyye ve Ma'ariku'l Irak*, Kahire, Dâru't-Türras, t.y., s. 29.

⁶² Muhammed Ziyauddîn Reyys, *el-Harac ve'n-Nizâmu'l- Maliye*, Kahire, Dâru'l-Ensâr, 1977, 100; Ahmet Ağrakça, *Hz. Ebû Bekir Devri İslâm Tarihi*, İstanbul, Buruc Yay., 1998, s. 208; Muhammed Hüseyin Heykel, *el-Faruk-u Ömer*, Mısır, Dârü'l-Maârif , 1964. c. I, s. 85.

zulüm altında ezilen insanlığa birlikte hizmet edecek olan halifede idi.⁶³ O halde, halifenin burada kendisine koyduğu hedef, tebliğ ve i'lâyı kelimetullah yolunda mücadeledir. Bunu Hz. Ebû Bekir, "...ölen şehit... kalan, dininin müdafii olur"⁶⁴ şeklinde özetlemekteydi. Her halükârda bu çağrı, İslâm'a hizmetin bir ifadesi idi.

4. Fetihlerin Temel Motivasyonu

Şüphesiz fetihlerin arka planında motivasyon ve itaat açısından dini bağlılık; kenetlenme, adalet ve nihayetinde de ekonomik sebepler önemli yer tutar.⁶⁵ Örneğin fetih hareketini başlatan Hz. Ebû Bekir'in Enes b. Malik eliyle Yemen Müslümanlarına gönderdiği mektupta, kendilerini Şam'daki Rumlar'a karşı cihada davet ederken, üç noktaya vurgu yapmaktadır ki bunlar sırasıyla cihad,⁶⁶ fetih ve son olarak da ganimettir.⁶⁷ Arapların kavmiyet, savaş ve ganimet gibi negatif taraflarını çok iyi bilen Hz. Ebû Bekir, hem bunları tamamıyla silmek; hem de Müslümanları tek hedef etrafında birleştirmek için fetih ve cihada esas olarak vurgu yapmaktaydı.⁶⁸

İrtidad hareketleri ardından halifenin uygulamaya koyduğu fetih politikası, ümmetin kısa sürede sıkıca kenetlenmesini sağlamıştır.⁶⁹ Öyle ki, hem içte kabilecilik özelinde ortaya çıkan sıkıntılar dışta yapılacak fetihlerle unutturulup bertaraf edilmiş; hem de İslâm'ın saygınlık alanı genişletilerek tebliğ için müsait ortam oluşturulmuştur.⁷⁰ Netice olarak, irtidad hareketlerine yönelik verilen samimi mücadeleler, İslâmî fetihlerin de özünü oluşturmuştur denebilir.

Halifenin ordu komutanlarına gönderdiği mektuplardan anlaşılacağı üzere fetihlerde ekonomik kazanım, ne halife ne de Ashâb açısından öncelikli hedef olarak ileri sürülebilir. Fetihlerde ekonomik kazanım hedefi, genel olarak bedevi kesim için söz konusu edilebilir. Zaten bu durum, bir anlamda, çatışmacı kabileci ruhun enerjisinin İslâm yolunda kullanılmak suretiyle dış dünyaya kanalize edilmesidir.⁷¹ Ekonomik sebebin temel

⁶³ Mohammad Habibur Rahman Khan Sherwani, *Hazrat Abu Bakr: The First Caliph Of Islam*, çev. Syed Moinul Haq, Delhi, Adam Publishers, 1987, s. 132.

⁶⁴ el-Ezdi, *Futûh*, s. 2; İbn A'sem, *Futûh*, c. I-II, s. 81.

⁶⁵ Murat Sarcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, İstanbul, Nesil Yayınları, 2010, ss. 103-130.

⁶⁶ el-Ezdi, *Futûh*, s. 2; İbn A'sem, *Futûh*, c. I-II, s. 81.

⁶⁷ Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Âsâkir, *Târîh'u Medinet-i Dimeşk*, thk. Muhibüddin Ebû Said Amrevi, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995, c. II, ss. 65-66; Ezdi, *Futûh*, s. 5, 8; Muhammed Hamidullah, *el-Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1985, s. 399.

⁶⁸ Ahmed, *Dirâsât*, s.153.

⁶⁹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2001, s. 55.

⁷⁰ Düri, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, s. 24.

⁷¹ Mecdelavî, *el-İdâre*, s. 83; Ahmed, *Dirâsât*, s. 154.

saiklerden gösterilmesi, dönemin Sâsâni ve Bizans elitlerinin değerlendirmelerinden⁷² ve günümüz bazı oryantalistlerinin iddialarından ibarettir. Çünkü fetih yolunu açan Hz. Peygamber, bizzat savaş ortamında bu hususa vurgu yapmıştır. Örneğin, Hz. Ali'yi savaştan önce Hayber Yahudilerini İslâm'a çağırma konusunda görevlendiren Hz. Peygamber'in kendisine; "Eğer sizin sayenizde Allah bir şahsa hidayet yolunu açarsa bu sizin açınızdan en değerli develerden daha değerlidir"⁷³ demiştir. İslâm'da savaşın temel amacı Allah'ın adını yaymak ve onun için çabalamaktır. Ebû Musa yoluyla gelen bir rivayette ise Hz. Peygamber "Ya Resûlullah, ganimet, şöhret, makam hedefleri için savaşanlardan hangisi Allah yolunda savaşmaktadır?" şeklindeki bir soruya, "Allah'ın adını yüceltmek için savaşan" diye cevap vermiştir.⁷⁴ İşte bu ifadeler, ashâbta tebliğin yegâne amaç oluşturmasının nedenleridir.

Bedir harbinden itibaren, Müslümanların yaptığı tüm askeri mücadeleler, bir zincirin halkaları gibidir. Bu, hem İslâm'ın önüne çıkan engeller hem de Müslümanların mücadele azmi açısından böyle değerlendirilmelidir. Onların önlerinde, dünyalığı mı yoksa Allah'ın rızasını mı kazanmaları gerektiği hususunda Bedir⁷⁵ ve Uhud,⁷⁶ hep hatırlanacak ders niteliğinde iki örnektir. Her iki harbin, vahye yansıyan yönü açısından, bundan sonraki mücadeleler bu doğrultuda yapılmıştır.

Hz. Ebû Bekir, Şam seferi için asker toplarken yaptığı çağrılarında, cihada teşvik etmekte ve savaşa katılacakları ganimetten ödüllendireceğini söylemekteydi. Esasen bu durum, İslâm toplumunda maddiyatı da hesaba katabilecek bir kesimin varlığının kanıtıdır. Neticede böyle olmuş ve sevap kazanma yanında, ganimet hedefleyen kimselerin de katılımı ile İslâm fetih orduları teşekkül etmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla, halifenin ordusunda esas hedefi ganimet olan asker mevcudiyeti yanında, çoğunluğun ya da lider kesiminin, Hz. Peygamber'in tebliğ öğretisini ilke edinmiş askerlerden oluştuğunu söylemek pekâlâ mümkündür.⁷⁸ Kaldı ki İslâm'da, hem ganimet hem de fetihler ardından gerçekleşecek bireysel vergi düzenlemesi hususu gelişigüzel değil, bilâkis bizzat vahiyle belirlenmiş ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ile de sistemli bir hale getirilmiştir. Çünkü ganimet hicri 2.

⁷² Dahlan, *Futûhat*, s. 88.

⁷³ Akram Diya, Umari, *Madinan Society At The Time Of The Prophet,(I-II)* (çev. Hudâ Khattab), Herndon 1991, 106, 111, 145.

⁷⁴ Bkz. Abdülaziz Abdurrahman Kare, *el-İslâm ve'l-Unsûriyye*, Cidde, Dâru'l-Beşir, 1995, 123.

⁷⁵ Enfal, 8/7.

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/152.

⁷⁷ Belâzurî, *Futûh*, s. 115.

⁷⁸ Ağrakça, Hz. Ebû Bekir, s. 210; Ahmed, *Dirâsât*, s. 157.

yılda, şahıs vergisine taalluk eden cizye hususu ise hicri 9. yılda belirlenmişti.⁷⁹

Fetih hareketinin hızı ve başarı grafiği, birçok oryantalist tarafından sıra dışı olarak nitelenirken, hedef değerlendirmeleri genelde iktisadi noktada yoğunlaşmaktadır. Örneğin Philip Hitti, Müslümanları motive eden unsurun verimli topraklar ve ganimet olduğunu; ancak burada az da olsa manevi motivasyonun da söz konusu olduğunu söylemiştir. Dahası Hitti, ilk dönem İslâm tarihçileri içinde, ganimet hürsına vurgu yapması nedeniyle, Belâzurî'yi mantık ve muhakemesi en yerinde olan tarihçi diye nitelemiştir.⁸⁰ Dolayısıyla o, fetihlerin zahirde dinî, esasta ise siyasi ve iktisadî nedenlere dayandığını öne sürmektedir.⁸¹ Fakat Wellhausen, Müslümanların tek önceliğinin cihad olduğunu ve hatta bu durumun, diğer tüm ibadetleri ikinci plânda bırakacak derecede önemsendiği tespitinde bulunmuştur.⁸²

Mantran ise cihadın önemsenmekle birlikte, kesinlikle İslâm'ın beş şartının önüne geçmediği ve onlara dâhil edilmediğini, aksine cihadın, zamanla yöneticilerin istifade ettikleri bir vasıta olduğunu söylemiştir.⁸³ Hâlbuki fetihlerin, yoksulluğa deva olması amacıyla yapıldığını söylemek için, değerlendirmeye, Müslüman akınlarından önce bölgedeki mevcut dengeler üzerinden başlanmalıdır. İktisadi delillendirmeler, Bizans tarafından ödenekleri kesilen, iyi savaş tekniği ve olanaklarına sahip olmalarına karşın, iki imparatorluğun içinde bulunduğu durumu fırsata dönüştürmek için saldırıya geçmeyen Hristiyan Arap devletlerini akla getirmektedir.⁸⁴

Hz. Ebû Bekir'in yaptığı istişareler, tecrübe ve gözlemler üzerine aldığı kararlar sonucu hazırladığı ordular ve onlara verdiği talimatlar, fetihlerin amacını ortaya koymaktadır. Bu talimatları, fetihlerin hedeflerini tespit etmek açısından birkaç başlık altında ele almak mümkündür:

a. İslâm'a Sadakat

Hz. Ebû Bekir, fetih faaliyetine girişirken, düşmanı yok etmeyi hedeflememiştir. Aksine Halid b. Velid'e verdiği bir emirde, İslâm ordusunun gücüne katkı sağlayacak olsalar bile daha önce irtidad suçuna

⁷⁹ Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1990, s. 301.

⁸⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. I, s. 219.

⁸¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. I, s. 241.

⁸² Julius Wellhasuen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963, s. 12.

⁸³ Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, s. 83.

⁸⁴ Fayda, *Halid b. Velid*, s. 305, 307.

karışmış olanlardan hiç kimseyi, orduya katmamasını özellikle vurgulamıştır.⁸⁵ Aslında halife, bu tutumuyla, askeri alandaki inanç birliğini sağlamayı ve bunun yanında İslâm'a ve İslâm devletine sadakati de önemsemediğini göstermiştir.⁸⁶

b. Düzen ve İtaat

İslâm devletinin kuruluş anından, Hz. Ömer döneminde oluşturulan divanlara kadar, düzenli bir ordudan bahsetmek pek mümkün değildir. Bunda en büyük neden, İslâm devletinin bir asker devlet olmaması yanında, gerektiğinde İslâm adına mücadele etmenin Müslümanlar için bir vecibe oluşudur. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir döneminde de bu faaliyet, gönüllülük esasına göre yürütülmekteydi.⁸⁷ Irak ve Suriye fethi hazırlıklarının Müslümanlar açısından en önemli yanı, Mûte savaşı ve Tebûk seferi hariç olmak üzere, ilk defa kurumsallaşmanın zirvesindeki devletlere ve onların düzenli ordularına karşı mücadeleye girilmiş olmasıdır.⁸⁸ Şimdiye kadar, Arap yarımadası içinde yapılan mücadeleler için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber döneminden itibaren yapılan tüm savaşlar, yarımada içinde gerçekleşmiş olup, ilk defa yarımadayı temsilen Müslüman askeri birlikler, adeta bölgenin hâkimi olan asker devlet niteliğindeki iki imparatorluğu hedef almıştır.

Hz. Ebû Bekir'in askerlerine tembihlediği savaş adabı; ordu yapısı, siyasi itaat ve muhataba saygı gibi hususlar, yapılan seferlerin, gelişi güzel bir faaliyet değil, bilâkis düzenli bir devlet yapısının icraatı olduğunun göstergesidir. Halife, komutan ve askerlerine verdiği emirlerde; Allah korkusuyla hareket etmeyi, muhatabına iyi muamelede bulunmayı, düşman liderlerinin onuruna saygılı olmayı, güvenilir ve inançlı insanlarla sırdaş olmayı emretmiştir. Halife bunların yanında aldatmayı, diğer dinlerin din adamlarına ve mabetlerine müdahale etmeyi; savaşta kadın, çocuk ve yaşlı gibi savaş gücü olmayanları ve savaş yaralılarını öldürmeyi,⁸⁹ ağaçları kesmeyi, ihtiyaç dışı hayvan telefı yapmayı, çiftçilere ve ekili araziye zarar

⁸⁵ Taberî, *Târîh*, c. IV, s. 25; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 238; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, s. 511; Abdulaziz Seâlîbî, *Hilafetu's-Sıddîk ve'l-Fâruk*, (thk. Salih el-Herfi) , Dimeşk, Dâru İbn Kesîr, 1998, s. 130.

⁸⁶ Kenan Seyithanoğlu, ed., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, Çağ Yay., 1986, c. II, s. 47.

⁸⁷ Ağırakça, Hz. *Ebû Bekir*, s. 207.

⁸⁸ Mahmut Kelpetin, "Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2010, cilt. XIV / 43, s. 285.

⁸⁹ Yaralının öldürülmemesi emri, bu kişinin düşman askerlerinden olmama ihtimalinden ötürüdür. Bkz. Ahmed b. Muhammed İbn Abdırabbih el-Endelûsî, *el-Ikdu'l-Ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, Beyrut, Mektebetu'l-Meârif, 1983, c. I, s. 116.

vermeyi⁹⁰ kesinlikle yasaklamıştır.⁹¹ Halifenin bu ilkelere dikkat çekmesinin temel sebebi, Kur'an-ı Kerim'in emrettiği hayırlı toplum niteliği⁹² ve Hz. Peygamberin savaş adabına riayet sebebiyle olup, bu yolda hayırlı bir savaşçı olma, hayırlı bir ülke/vatan tesisi içindir.⁹³

Halife Hz. Ebû Bekir'in, sefere çıkan ordu komutanlarına verdiği emirler, mürtedlere müdahale emirleri ile kıyaslanmamalıdır. Birincisinde –dış dünyada- zaten kurulu olarak görülen bir düzende maddi-manevi bir zulüm içinde yaşayan kitleler varken, ikincisinde ise yarımada irtidad edenlerin sırf isyan ve inatlaşması vardır. Ayrıca fetih faaliyetlerinde, İslâm, cizye ve savaş ilkeleri varken,⁹⁴ mürtedlere müdahalede ise itaat ve savaş seçenekleri vardır.⁹⁵

Hz. Ebû Bekir, komutan olarak tayin ettiği Ebû Ubeyde b. Cerrah'a şöyle demiştir:

İnsanların şereflipleri, Arab'ın seçkinleri, Müslümanların sâlihleri, cahiliyenin kahraman/süvarileri ile savaşa çıkıyorsun. Bunlar eskiden ırkçılık için savaşırken bugün iyi bir niyet üzerine savaşıyorlar.⁹⁶

Bu tavsiye ve hatırlatmada vurgulanan temel esas çıkar değil, inanç olsa gerektir. Buna karşın, Müslümanların savaş meydanındaki rakiplerinin hangi anlayışta olduğu ise, İran meliki Şehriyâr'ın Müsenna b. Harise'ye gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Fars meliki Şehriyâr şöyle diyerek, hem gözdağı vermekte hem de rakibini aşağılamaktaydı:

Sana Fars halkının vahşilerinden müteşekkil bir ordu gönderdim. Onlar kümes hayvanlarının ve domuzların çobanlarıdır. Sana karşı onlarla savaşaçım⁹⁷

c. Zimmet Uygulaması

Fetih politikasını uygulamaya koyan Hz. Ebû Bekir'in faaliyetlerini çıkar amaçlı olarak veya o dönemde cari olan klasik tebaa-reâyâ mantığıyla değerlendirmek, olayların tarafsız ve bütüncül bakışla ele alınmadığını

⁹⁰ İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, c. I, s. 116; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. II, 200; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. IX, s. 516; Khan, *The Truthful Caliphs al-Khulafa al-Rashidin*, s. 42-43.

⁹¹ Ezdi, *Futûh*, s. 12; İbn A'sem, *Futûh*, c. I-II, s. 83; Nuveyri, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. IXX, s. 29; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, c. I, s. 169.

⁹² Âl-i İmran, 3/110.

⁹³ Surahman Hidâyât, *et-Teâyüşü's-Silmî Beyne'l-Müslimîn ve Gayrihim: Dâhile Devletin Vâhidetin*, Kahire, Dârü's-Selâm, 2001, s. 105.

⁹⁴ Taberi, *Târîh*, c. III, ss. 347-348.

⁹⁵ Taberi, *Târîh*, c. III, ss. 251-252.

⁹⁶ Ezdi, *Futûh*, s. 17.

⁹⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. IX, s. 571.

gösterir. Çünkü sadece askeri ilerleyiş açısından meseleleri ele alıp, sırf Müslümanların değil, yerli halkın kazanımlarının da dikkatle değerlendirilmesi gerekir.⁹⁸

Hız. Ebû Bekir, Hız. Peygamber'in zimmet uygulamasını devam ettirmiştir. Buna göre ordu komutanlarına verdiği emirlerde kesinlikle Allah ve Resulü adına değil de kendileri veya arkadaşları adına zimmet vermeyi emretmekteydi. Bunun temel sebebi, muhtemelen kişinin kendi zimmetini icra veya ihmalinin, Allah ve Resulü'nün zimmetini bozmasından daha kolay olmasından kaynaklanmaktaydı. ⁹⁹ Akkad'a göre bu uygulama ile aslında, önceki dinlerde din adamlarının Allah ve peygamberleri adına söz verip uygulamamaları sebebiyle, düştükleri durumdan sakındırılması amaçlanmaktadır.¹⁰⁰

Müslümanlar ele geçirdikleri tüm şehir halklarıyla ahitlemişler ve bu noktadan itibaren taraflar arasında sürecek ikili ilişkilerde, dayanak oluşturacak esasları kayıt altına almışlardır. Ancak bu anlaşmalarda muhatap kitle ile anlaşma yapılırken, sırf genel geçer esaslara yer verilmemiş, istisnalar da dikkate alınmıştır. Şöyle ki büyük imparatorluklarla girişilen mücadelelerde savaş ya da sulh ardından maddi, manevi yükümlülükler tespit edilmekte, hatta vergi miktarları, muafiyet ihtimalleri, dahası devlet desteği alması gereken vatandaşlar bile ilk andan itibaren antlaşmalarda kayıt altına alınmaktaydı.¹⁰¹

5. Getirdiği Düzenlemeler Açısından Hız. Ebû Bekir Dönemi Fetihleri

a. Vergi Mükellefiyeti

Dönemin fetih faaliyetleri esnasında yapılan antlaşmalar ve verilen zimmet garantilerinde belirlenen şartlar üzerinden gayrimüslim kesime ne tür hakların tanındığını kaynaklarda açıkça görmek mümkündür. Müslümanlar bu ahitlerle, yeni karşılaşılan bölge ve halklarına yüklenen görev ve sorumluluklar ve bunlar karşısında da teminat altına alınan haklarını ya da vaat edilenleri tek tek kayıt altına almaktaydı. Her ne kadar bu antlaşmalar ordu komutanları tarafından imzalanmış olsa da, halife tarafından görevlendirilen bu kimseler aslında onun bir anlamda vekili

⁹⁸ Cafer Acar, *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Plânı*, Ankara, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000, s. 21.

⁹⁹ Akkad, *Hazreti Ebû Bekir*, s. 199.

¹⁰⁰ Akkad, *Hazreti Ebû Bekir*, ss.199-200.

¹⁰¹ Yakub b. İbrahim b. Habib el-Kûfi Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harâc*, neşr. Muhibbuddin el-Hatib, Kahire, Matbaatu's-Selefiyye, 1397, ss. 155-156

konumundaydı.¹⁰² Dolayısıyla bu ahitlerde tanınan haklar, bireysel bir uygulama değil, bizzat halifenin muhalefet göstermemesinden de anlaşılacağı üzere İslâm devletinin politikasını yansıtır.¹⁰³

Şam bölgesindeki Busra şehrinde savaş neticesinde yapılan antlaşmada, bölge halkından erkek olanların¹⁰⁴ hepsine vergi zorunluluğu getirilmiştir. Bu vergi, cizye olarak bir dinar ve bir cerib¹⁰⁵ buğdaydan ibaret olup, buna karşın tanınan haklar can, mal ve nesil güvenliğinden ibaretti.¹⁰⁶ Sulhen ele geçen Meâb'ın halkına da bu şartların uygulandığı bilinmektedir.¹⁰⁷ Ezriat idarecisi, Busra şartlarına rıza gösterirken, Beseniyye topraklarının haraç topağı¹⁰⁸ olması önerisi de kabul edilmiştir.¹⁰⁹

Ürdün'ün Taberiyye kentine yönelik uzun kuşatma neticesinde yapılan antlaşmada, yerli halka; can, mal, nesil ve mabet dokunulmazlığı hakkı tanınmıştır. Hatta kuşatmadan önce terk edilenler başta olmak üzere sahipsiz araziler ve cami imarı için tespit edilecek arazi hariç, diğer tüm arazi ve mallar kendilerine bırakılmıştır.¹¹⁰ Belâzürî'de yer alan bir başka rivayette ise “*Taberiyye halkı, evleri ve kiliselerinin yarısı karşılığında Şurahbil b. Hasene ile antlaştılar*” bilgisi vardır.¹¹¹ Taberî ise şehrin evlerinin yarı yarıya paylaşılması, kişi başına yıllık bir dinar yanında, her cerib topraktan bir cerib buğday ya da arpa üzerine anlaşma yapıldığını aktarmaktadır.¹¹²

Halid B. Velid'in fetih sonrasında Hama halkıyla yaptığı anlaşma, kendilerini sosyal güvence altına almaktaydı. Anlaşmaya göre herhangi bir nedenle fakir duruma düşen zimmî, cizyeden muaf olacak ve bakmakla yükümlü olduğu fertler ise devlet hazinesinden düzenli destek alacaktır.¹¹³

¹⁰² Yahya b. Adem el-Kureşî, *Kitabu'l-Harâc*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1347, 52; Fetihler öncesindeki durum tespitleri, fetihlerden sonra alınan sonuçlar ve yapılan ahitlere dair ordu komutanları ve halifeler arasındaki yazışmalar için Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, ss. 371-532;

¹⁰³ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dâril-İslâm*, Bağdat, Mektebetü'l-Kudüs, 1982, s.141.

¹⁰⁴ “ان اهل بصرى صالحوا على ان يؤدوا عن كل حالمة بنتا وجريب حنطة” Bkz. Belâzürî, *Futûh*, 120.

¹⁰⁵ Halife Hz. Ömer'den itibaren İslâm dünyasında hem alan hem de hacim için kullanılan bir ölçü birimidir. Çeşitli devirlere göre oranında değişmeler olmakla birlikte ilk dönemdeki oranı 1366, 0416 m²dir. Ağırılık ölçüsü olarak da 132 litreye tekabül etmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, “Cerib”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 402.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Futûh*, s. 120; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. IXX, s. 74.

¹⁰⁷ Ancak buranın fethinin Busra'dan önce meydana gelmiş olabileceği ya da Hz. Ömer döneminde fethedilmiş olabileceğine dair rivayetler de vardır. Bkz. Belâzürî, *Futûh*, s. 120.

¹⁰⁸ Burada dile getirilen haraç vergisi için, arazi ve ürün ölçümüne dair herhangi bir bilgi yoktur.

¹⁰⁹ Belâzürî, *Futûh*, s. 132; Nuveyrî, Beseniyye'ye yarı yarıya paylaşım ve şahıs başına 1 dinardan ibaret olan Dimesşk şartlarının uygulandığını aktarır. Bkz. Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. IXX, s. 102.

¹¹⁰ Belâzürî, *Futûh*, s. 123.

¹¹¹ Bkz. Belâzürî, *Futûh*, s. 123; evlerin yarıcılık esasına göre bölüşülmesi için ayrıca bkz. Dahlan, *Futuhât*, s. I, 47.

¹¹² Taberî, *Târîh*, c. III, s. 444; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. IXX, s. 102.

¹¹³ Muhammad Sharif Chaudhry, *Taxation in Islâm and Modern Taxes*, Lahor, Impact Publications Internatio, 1992, s. 59.

Bunun yanında, Hîre halkıyla yapılan antlaşmada da cizye ödemeleri, Sâsâniler'e karşı istihbarat desteği vermeleri¹¹⁴ ve Müslümanlara karşı herhangi bir zararlı hareketten uzak durmaları¹¹⁵ karşılığında, kendilerine mesken ve mabet dokunulmazlığı verilmiştir.

Ulleys halkıyla ise Sâsâniler'e karşı istihbarat sağlama, kılavuzluk ve destekleme şartları üzerine anlaşılmıştır.¹¹⁶ Aslında burada tanınan teminatlar karşılığında istenen istihbarat, sadece Müslümanlar için değil, belde halkının himayesi için de gereklidir. Çünkü İslâm devletinin yeni ele geçirdiği yerlerin daha önceki sahiplerinin Sâsâniler olması, böyle bir güvenlik şartını gerekli kılmaktaydı. Ayrıca Banikya, Barusma ile can güvenliği karşılığında anlaşılmış, Banikya ve Barusma halkına on bin dirhem,¹¹⁷ bir başka rivayette de bin dirhem¹¹⁸ ve Taylasan karşılığında zimmet verilmiştir.¹¹⁹ Buna karşın Belâzurî, Ulleys halkıyla Sâsâniler'den istihbarat temini, kılavuzluk ve destek vermeleri şartları ile anlaşıldığını aktarır.¹²⁰

Öte yandan Hîre'de, toplamda yüz bin dirhem cizye miktarı belirlenmiştir.¹²¹ Halid b. Velid, imkânsızlıkları sebebiyle başta din adamları olmak üzere, tüm erkek nüfusun yaklaşık 1/7 sini (7000 kişi içinden 1000 kişi) hasta veya ödemekten aciz olmaları sebebiyle, cizyeden muaf tutmuştur.¹²² Aslında toplu olarak tespit edilen miktar, cizye mükellefi olarak tespit edilen¹²³ her birey başına on dört dirhem olarak

¹¹⁴ Taberî, *Târîh*, III, 346; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. IX, s. 67. Aslında istihbarat gibi bir takım askeri destek hizmetleri ileride cizye muafiyeti için bir bedel sayılmıştır. Ancak Hîre uygulamasında istihbarat, cizye ödemesi yanında ek bir görev olarak mükellefe yüklenmiştir.

¹¹⁵ Ezdî, *Futûh*, s. 65.

¹¹⁶ Belâzurî, *Futûh*, s. 244; Hayyât, Ulleys ile 1000 dinar karşılığında anlaşma sağlandığını aktarmaktadır. Bkz. Hayyât, *Târîh*, 118.

¹¹⁷ Taberî, *Târîh*, c. III, s. 367; Hamidullah, *Vesâik*, s. 383; Hayyat, Barusma ile kişi başına 4 dirhem üzere sulh yapıldığını aktarır. Bkz. Hayyât, *Târîh*, s. 124.

¹¹⁸ Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed Et-Temimi İbn Hibbânes-Siretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefa, thk. Seyyid Aziz Beg, Beyrut 1987, c. I, s. 445.

¹¹⁹ Ezdî, 67; Hamidullah, *Vesâik*, ss. 381-382.

¹²⁰ Belâzurî, *Futûh*, s. 244; Nuveyrî'de bu miktar, toplamda 10 bin dirhem kişi başına da 4 dirhem cizye olarak geçmektedir. Bkz. Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. IX, s. 67.

¹²¹ Belâzurî, *Futûh*, s. 244; Ezdî, *Futûh*, s. 64; İbnu'l-Esîr'de bu miktarın 90 bin dirhem cizye olduğu rivayeti vardır. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 150; İbn Kesîr'de ise bu rakam '90 bin veya 200 bin dirhem' şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. IX, s. 513; Taberî 90 bin ve 190 bin miktarını ayrı ayrı rivayetlerde aktarır. Bkz. Taberî, *Târîh*, c. III, ss.344-345, 362; Nuveyrî'de bu miktar 190 bin olarak aktarılmaktadır. Bkz. Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, c. IX, s. 67; Yahya b. Âdem, Esved b. Kays yoluyla gelen bir rivayette Hîre antlaşmasında bin (1000) dirhem ve bir binit alındığını nakleder. Bkz. Kureşi, *Harâc*, s. 52; Hitti ise bu rakamı kaynak belirtmeden 60 bin olarak aktarır. Bkz. Hitti, *İslâm Tarihi*, c. I, s. 226.

¹²² Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 155; Hamidullah, *Vesâik*, s. 380; Taberî, *Târîh*, c. III, s. 364.

¹²³ Belâzurî'de yer alan bir rivayette Hîre'de altı bin erkek bulunduğu bilgisi geçmektedir. Bkz. Belâzurî, *Futûh*, s. 245.

düşmekteydi.¹²⁴ Halid b. Velid, bunun yanında, cizye mükellefi iken, çalışamayacak derecede yaşlanan, başına bir afet gelen, fakirleşip dindaşlarının sadakalarına muhtaç hale gelenlerden, cizye sorumluluğunun düşürülmesi ve İslâm devleti vatandaşı oldukları sürece bu gibilerin, beytülmalden desteklenmesi şartını zimmet anlaşmalarına eklemiştir.¹²⁵

Fihl halkı ile yapılan savaşta da Herakl'in organize ettiği ordu bozguna uğratılınca, Fihl halkı antlaşma talebinde bulunmuştur. Ardından buradaki Hristiyan Arap kabileleri, İslâm ordusuna destek vermişlerdir. Bunun sebebi ise dindaşları olan Rumların, yerli halkın tüm varlıklarına el koyup, müstebit bir yönetim sergilemiş olmalarıdır.¹²⁶ Neticede, yapılan antlaşma ile yöre halkının gerek iç gerekse dış tehlikelere karşı can ve mal güvenliği teminat altına alınmıştır. Buna karşın, kendilerinden talep edilen ise adam başı cizye ve topraktan alınacak haraçtan ibaret olmuştur.¹²⁷ Bu bölgelerde meskûn olan Hristiyan Arapların, İslâm devletini hoşnutlukla karşılamalarında ya da zamanla İslâmlaşmalarında, Arap ırkçılığının etken olduğunu söylemek¹²⁸ yerinde bir tespit olmasa gerektir. Başlangıçta da belirtildiği üzere, bölgedeki Hristiyan Arapların, Bizans tarafından gördükleri destek yanında, lider Arap misyonunu ellerinde bulundurmak amacıyla İslâm devleti elçisini şehit etmeleri, ırkçı yaklaşıma aykırı bir durumdur.¹²⁹

İslâm hâkimiyetinin yarımada dışına taşmaya başladığı ilk andan itibaren, karşılaşılan bireyler tek tip muameleye tabi tutulmamış, bilâkis genel hükümlerden hareketle değil de koşullar üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Halife Hz. Ebû Bekir'in, Hîre halkıyla yapılan ahit esnasında, Halid b. Velid'e verilen hediyelerin yıllık cizye miktarından düşülmesini emretmesi de¹³⁰ Müslümanların, muhataplarına savaş ganimeti haricinde, antlaşma şartları üzerinden yaklaştığını ve hâkimiyeti fırsata dönüştürmediklerini gösterir. Ayrıca bu davranış, İslâm ordularının dilediği gibi hareket etmediğinin, bilâkis devlet adına mücadele verdiğinin açık bir kanıtıdır. Hz. Peygamber'in, bir örnek olaya verdiği cevap, bu konuda

¹²⁴ Belâzurî, *Futûh*, s. 245; Yahya b. Âdem'de de "Hîre halkı ile aralarında paylaşmak üzere anlaşma yapıldı, adam başına herhangi bir vergi yoktu." şeklinde bir rivayet vardır. Bkz. Yahya b. Âdem, *Harâc*, s. 53.

¹²⁵ Ebû Yûsuf, *Harâc*, ss. 155-156; Zeydan, buradaki muafiyet sınıfları içinde âmâ olanların zikredilmemiş olmasını, muhatap toplumunda âmâ vatandaş bulunmamasına bağlar. Bkz. Zeydan, *Ahkâm*, s. 140.

¹²⁶ Ezdî, *Futûh*, s. 111.

¹²⁷ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldan*, s. 122. Ancak buradaki haraç vergisinin miktarı hakkında her hangi bir bilgi yoktur.

¹²⁸ Arnold, *İslâm Tarihi*, s. 88.

¹²⁹ Sadık Eraslan, *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Dönemi Fetih Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1997, s. 14.

¹³⁰ Taberî, *Târîh*, c. III, s. 362; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, c. II, s. 244.

yönlendirici olmuş olabilir. Şöyle ki; Resûlullah, Ezd kabilesinden İbnu'l-Utebiyye adlı bir şahsı, sadaka toplamakla görevlendirmiştir. İbnu'l-Utebiyye döndüğünde "...bu pay size, bu da bana hediye edilen" diye bir taksimata gidince, Hz. Peygamber kendisini "Babası ya da anasının evinde otursa, bakalım bu hediye kendisine verilir miydi?" sözüyle eleştirmiştir.¹³¹

Yeni fethedilen yerleşim yeri halklarının himaye sorumluluğunu, ordu eliyle, devlet üstlenmekteydi.¹³² İç ve dış güvenlik sorumluluğunu üstlenen devlet, egemen olduğu topraklarda kendinden başka silahlı güç varlığını kabul etmemekteydi. Zaten, cizye ayeti ile kastedilen şey, İslâm'a itaati ve silah bırakılmasını sağlamaktı.¹³³ Bu nedenle Halid b. Velid¹³⁴ Hîre, Aynuttemr ve Ulleys halklarına, giyim kuşam açısından Müslümanlara benzemeyi ve askeri giyim kuşam ya da teçhizatlı olmayı yasaklamıştır.¹³⁵ Çünkü Müslümanlar, bölgede asker olarak bulunmakta olup, buralarda henüz Müslüman halkların iskânından bahsetmek mümkün değildi. Dolayısıyla, Müslümanları temsilen bölgede bulunanlar, İslâm devleti askerlerinden ibaret olduğundan, bu düzenleme, bir özgürlük kısıtlaması olarak değil, bilâkis bir tedbir olarak kabul edilmelidir.¹³⁶ Mazeretsiz olarak buna aykırı her hareketin de cezalandırılacağı uyarısında bulunulmuştur.¹³⁷ Günümüzde bile askeri giyimin ve teçhizatın sıradan vatandaşın kullanımına yasaklandığı düşünülürse, Halid b. Velid'in böyle bir düzenleme getirmesi, bir özgürlük kısıtlaması değil, bir iç güvenlik tedbiri olarak kabul edilebilir.

b. İstihdam

Hz. Ebû Bekir döneminde fethedilen bölgelerde, gayrimüslim kesimden de vergi memurları istihdam edilmeye başlanmış, toplanan vergilerin hazineye ulaştırılmasında, kendilerinden görevlendirilme yoluna gidilmiştir. Halid b. Velid, vergi tahsilinde iş yoğunluğu yaşayan gayrimüslim

¹³¹ *Sahîhi Buhâri*, Hibe/ 17, Hiye/ 15, Cum'a/ 29, Zekât /67, Eymân 3;, *Sahîhi Müslim*, İmaret/ 26; Ebû Davud İmaret/ 11.

¹³² Halid b. Velid'in Banikyalılar'la yaptığı ahitte "Sizin için zimmet ve himaye vardır. Himaye ettiğimiz takdirde cizye bizim hakkımızdır, himaye edemediğimizde de -şartı sağlayana dek- cizye alma hakkımız yoktur." ifadesi yer almaktadır. Bkz. Hamidullah, *Vesâik*, s. 383.

¹³³ Ali Savvâ, "Mevkûf'l-İslâm min Gayri'l Müslimîn fi'l-Muctemai'l-İslâmî", *Muameletu Gayri'l -Müslimîn fi'l-İslâm*, Amman, Müessesetu Al-i'l-Beyt, 1989, c. I, s. 179.

¹³⁴ Hz. Ebû Bekir, Halid b. Velid'e, Irak'tan Şam'a doğru gitmesini emretmiş ve kendisine başkomutanlık payesi vermiştir. Bkz. İbn A'sem, *Futûh*, c. I-II, s. 107.

¹³⁵ Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 156-157.

¹³⁶ Ahmed, *Dirâsât*, s. 63.

¹³⁷ Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 156.

memurlara yardımcı olması için yeni memur alımlarını da üstlenmiş ve bunların maaşlarının da hazineye ait olduğunu belirtmiştir.¹³⁸

c. İnanç Hürriyeti

Hz. Ebû Bekir, ilk hazırladığı orduya verdiği talimatlarda, savaş halinde bile dokunulmazlığı olanları tek tek sayarak, İslâm dininin olağan üstü durumlarda dahi, inanca ve değere gösterdiği saygıyı açıkça dile getirmiştir. Halife, Yezîd b. Ebî Süfyan'a verdiği talimatlarda; kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmesini ve kendilerini manastırlara hapsedmiş kimselere dokunulmasını yasaklamıştır.¹³⁹ Esasen, manastırlarda uzlet halinde bulunan insanlara dokunmama emri ile¹⁴⁰ din ve din adamının dokunulmazlığı garanti altına alınmıştır. Ayrıca, din adamlarına ya da uzlet hayatını seçenlere dokunmama emri, manevi açıdan değil çatışma ortamından el etek çekmiş olmaları sebebiyle, toplumsal açıdan da bir örneklik oluşturmaktaydı.¹⁴¹ Dolayısıyla halifenin, irtidad edenlerle savaşma ve ülke dışına ordu gönderme uygulamalarının, inanç tercihi ve hürriyetine müdahale olmadığı, buradaki tavırla daha net anlaşılmaktadır. Çünkü aynı halife, sefere çıkan ordu komutanına, mabet ve din adamlarına yönelik zarar vermemeyi öğütlemiştir. Hâlbuki bahis konusu olan din adamları Hristiyan olup, İslâm'ın ilkelerine inanmayan ve kendi dininin doğruluğunu savunma konumunda olan lider insanlardır. Bu doğrultuda Hz. Ebû Bekir, kendi inancını savunmakla, İslâm'a saldırma hususlarını birbirinden ayırmıştır. Buna karşın halife, içte ve dışta saldırgan politikalar takip eden kabile ve toplulukları cezalandırma yoluna gitmiştir.

Öte yandan Halid b. Velid, Nukayb ve Kevasil yanında Anad ve Karkisya halkları ile yaptığı antlaşmada, kendilerine ibadethane güvencesi, namaz vakitleri haricinde çan çalma hürriyeti ve bayram günlerinde hac çıkarma hakları tanımıştır.¹⁴²

6. Tanınan Temel Hakların Değerlendirilmesi

Egemenlik altına alınarak zimmet ehlinde kabul edilen topluluklara genel olarak; can, mal, din ve vicdan hürriyeti, Müslüman olanlara ise her

¹³⁸ Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 156.

¹³⁹ Şemseddin Ebû Abdillâh İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmü Ehlî'z-Zimme*, thk. Subhî es-Salih, Beyrut, Dâru'l-İlmi lil-Melâ'în, 1994, c. I, s. 50.

¹⁴⁰ Taberî, *Târîh*, c. III, s. 227.

¹⁴¹ Mehâmi Hamed Muhammed Samed, *Nizamü'l-Hükûm fî Ahdi'l-Hulefâi'r-Raşidîn*, Beyrut, Müessesetü'l-Câmiyye, 1994, s. 177.

¹⁴² Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 158; Hamidullah, *Vesâik*, ss. 387-388.

Müslüman'ın leh ve aleyhte sahip oldukları şartlar sunulmakta idi. Gayrimüslim kitleye temel haklar temin eden ahitlerin çoğu, benzer nitelikteydi.¹⁴³ Belirtilen koşullara uyulduğu takdirde gayrimüslimlere verilen haklar, geçerliliğini devam ettirmekteydi. Bu koşullar ise itaat, vergi ve düşman adına hareket etmemekten ibaretti.¹⁴⁴ Yapılmış olan her siyasi ve askeri mücadelenin, neticede bir ahitle kayıt altına alınmış olması, hem devlet düzenini hem de muhatabın önemsendiğini açıkça ifade etmektedir. İslâm devletinde, zamanla göreve gelen yöneticiler ve yaşanan tecrübelerle, bu yöndeki kurumsallaşma daha da güçlenmiştir. Bunun en açık örneği, Hz. Ebû Bekir döneminden itibaren yenilenen ahitlerdir.

İslâm devleti, yapılan tüm bu mücadelelerle bölgesine, siyasi açıdan üstünlük kurmuş ve belirlediği hedeflere ulaşmaya başlamıştır. Müslümanların bölgede sürdürdüğü mücadelelerin öncelikli amaçlarından olan zulüm ve fesadın yok edilmesi gerçekleşince, İslâm davetinin korunma ve yayılması da güvence altına alınmıştır.¹⁴⁵

Yaklaşık olarak 2 yıl 3 ay¹⁴⁶ devlet başkanlığı yapan Hz. Ebû Bekir, döneminde takip ettiği fetih politikası ile iç ve dış siyasette güçlü bir yönetim ortaya koymuş ve adeta geçiş dönemi niteliğinde olan kısa süreli yöneticiliğine birçok başarı sığdırmıştır.¹⁴⁷

Hilafeti döneminde gerek egemenlik altına aldığı topraklar gerekse mevcut topraklarda düzenli bir yönetim oluşturan halife, kurumsallaşma yolunda çalışmaları artırmış, oluşturduğu yedi ayrı idari bölge ile de¹⁴⁸ yönetimin işleyişini daha kolay hale getirmiştir.

Sonuç

Hz. Ebû Bekir, İslâm'ı kabulünde gösterdiği kararlık ve samimiyet sebebiyle Hz. Peygamber tarafından siddik olarak nitelendirilmişti. O, bu duruşunu İslâm devletinin yönetiminde ve özellikle fetih faaliyetlerinde bihakkın sürdürmüştür. Müslümanlığında başta şirk olmak üzere hiçbir tehdiye boyun eğmeme kararlılığını, hilafetinde mürtedlere ve İslâm'a engel

¹⁴³ İbrahim, Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 53; Levent Öztürk, ahitlerde bazı maddelerin zikredilmiş olmasını, tarihçilerin kayıtlarını kısa tutmuş olmasına bağlar. O'na göre, sadece önemli kentlere dair ahitlerde detaylara girilmiş olması, bu hakların herkese verilmediği anlamına gelmez. Bkz. Öztürk, s. 112.

¹⁴⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. IX, s. 511.

¹⁴⁵ Vehbe Zuhayli, "Mevkifu'l İslâm min Gayri'l-Müslimin Harici'l-Muctemai'l-İslâmi", *Muameletu Gayri'l-Müslimin fi'l-İslâm*, Amman, Müessesetu Âl-i'l-Beyt, 1989, c. I, s. 257.

¹⁴⁶ Taberî, *Târîh*, c. III, s. 420.

¹⁴⁷ Kennedy, *The Prophet and the Age of The Caliphate*, s. 57.

¹⁴⁸ Ekrem Ziya el-Umeri, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Medine, 1414. s. 111.

olan imparatorluklara karşı sürdürmüştür. Onun, İslâm'ın önündeki engellerle mücadele kararlılığı, sadece düşmanını değil, ashâbı ve hatta en yakın arkadaşlarını bile şaşırtırmıştır. Çünkü iki büyük imparatorluğa yönelik fetih faaliyeti hususunda istişareye davet ettiği Ashâb, henüz bir yıl kadar önce Benî Saîde gölgeğinde yönetici seçmek için çırpınan bir topluluktan ibaretti. Bu esnada halife seçilmesi üzerine, Müslümanları şaşırtaan onun kişiliği değil, bilakis karşılaşılan tehlike ve tehditlerin büyüklüğü idi. O, imkânsızlıkları, çatışmaları, ümitsizlikleri ve tehditleri, tebliğ görevine olan bağlılığı sonucunda gerçekleştirdiği fetihlerle adeta fırsata dönüştürmüştür. Hz. Peygamber'den aldığı tebliğ ve fetih emanetini, aynı hassasiyetle halefine bırakmak için her türlü fedakârlığı yapmıştır. Ayrıca yaptığı görevlendirmeler ve aldığı kritik kararlar ile sadece başarılı bir yöneticilik sergilememiş, kendinden sonraki dönemler için de büyük komutan ve idareciler yetişmesinin ortamını oluşturmuştur. Sonuçta, Hz. Ebû Bekir İslâm dinin kuşatıcılığı ve evrenselliği yolunda sıra dışı adımlar atarken, fetih yolunda gösterdiği kararlılık ve başarılar ile kendisinden sonraki büyük fetihlerin zeminini de hazırlamıştır.

Kaynakça

- Acar, Cafer, *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Ankara, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000.
- Ağırakça, Ahmed, *Hz. Ebû Bekir Devri İslâm Tarihi*, İstanbul, Buruc Yay., 1998.
- Ahmed, Mustafa Ebû Dayf, *Dirâsât fî Târîhi'l- Arab Munzu mâ Kable'l-İslâm ilâ Zuhûri'l Emeviyyîn*, İskenderiye, Müessesetu Şebabi'l-Câmia, 1983.
- Akkad, Abbas Mahmud b. İbrahim, *Hazreti Ebû Bekir'in Şahsiyeti ve Dehası*, (çev. Ali Özek), İstanbul, Fatih Matbaası, 1968.
- Arı, Salih, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul, Beyan Yay., 1996.
- Arnold, Thomas Walker, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, (çev. Hasan Gündüzler), Ankara, Akçağ Yay., 1971.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2001.
- Bakır, Abdulhalik, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2004.
- Balcı, İsrafil, "Hz. Ebû Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare", *OMÜİFD*, Samsun 1999. ss. 339-362.

- Başmil, Muhammed Ahmed, *el-Kadisiyye ve Ma'ariku'l Irak*, Kahire, Dâru't-Türas, (t.y.).
- Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütûhu'l-Buldân*, (thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Kahire, el-Matbaatu'l-Mısriyye,1932.
- el- Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buharî*, (I-VI), İstanbul, Çağrı Yay., 1992.
- Chaudhry, Muhammad Sharif, *Taxation in Islâm and Modern Taxes*, Lahor, Impact Publications Internatio, 1992.
- Dahlan, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Zeyni Mekki Şafii, *el-Futûhâtü'l-İslâmiyye Ba'de Mudiyyi'l- Futûhâti'n-Nebeviyye*, I-II, Beyrut, 1997.
- Derveze, M. İzzet, *Allah Yolunda Cihad*, (çev. Ali Aslan), İstanbul, İlkbahar Yay., 1998.
- Dürî, Abdülaziz, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, (çev. Sabri Orman), İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991.
- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, (thk. Muhammed Hamid Fiki), (b.y.y.),1353.
- 28 Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da Toplum Düzeni*, (çev. Nurettin Demir, Vesim Taylan), İstanbul, Kayıhan Yay., 1993.
- Eraslan, Sadık, *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Dönemi Fetih Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- el- Ezdî, Muhammed b. Abdullah, *Târîhu Futûhu's-Şâm*, (thk. Abdülmünim Abdullah Amir), Kahire, 1970.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Kûfi, *Kitâbu'l Harâc*, (neşr. Muhibbuddin el-Hatib), Kahire, Matbaatu's-Selefiyye, 1397.
- Fayda, Mustafa, "Fetih", *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995. ss. 467-470.
- _____, "Cerîb", *DİA*, c. VII, İstanbul, 1993. ss. 402.
- _____, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul, Çağ Yay., 1990.
- Gazali, Muhammed, *et-Taassub ve't-Tesâmuh Beyne'l-Mesîhiyye ve'l-İslâm*, Mısır, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye [t.y.].
- Halife b. Hayyât, Ebû Amir eş-Şeybani, *Târîhu Halife b. Hayyât*, (thk. Ekrem Ziyaeddin Umeri), Rıyad, Dâru Taybe, 1985.
- Hamidullah, Muhammed, *el-Mecmûatu'l-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1985.

- Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal)*, (I-VII), (çev. İsmail Yiğit- Sadreddin Gümüş), İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1991.
- Heykel, Muhammed Hüseyin, *el-Farûk-u Ömer*, (I-II), Mısır, Dâru'l-Maârif, 1964.
- Hidâyât, Surahman, *et-Teâyüşü's-Silmî Beyne'l-Müslimîn ve Gayrihim: Dâhile Devletin Vâhidetin*, Kahire, Dârü's-Selâm, 2001.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, Boğaziçi Yay., 1980.
- İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed, el-Endelûsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, (I-IX), (thk. Müfid Muhammed Kumeyha), Beyrut, Mektebetu'l-Meârif, 1983.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kufi, *Futûh*, I-VIII, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Âsâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîh'u Medînet-i Dımeşk*, (I-LXXX), (thk. Muhibüddîn Ebû Saîd Amrevî), Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh* (I-XI), thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Hibban, Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed Et-Temimi (ö. 354/965), *es-Siretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefa*, (thk. Seyyid Aziz Beg), I-II, Beyrut 1987.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdillah, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (I-II), (thk. Subhî es-Salih), Beyrut, Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (I-XXI), (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Cize, Dâru Hicr, 1997.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (I-XVIII), thk. Emin Muhammed Abdul-Vehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, (I-XI), (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire , Mektebetu'l-Hancı, 2001.
- İsrafil Balcı, *İlk İslâm Fetihleri, Savaş-Barış İlişkisi*, İstanbul, Pınar Yay., 2011.

- Kare, Abdülazîz Abdurrahman *el-İslâm ve'l-Unsûriyye*, Cidde, Dâru'l-Beşir, 1995.
- Khan, Majid Ali, *The Truthful Caliphs al-Khulafa al-Rashidin*, Delhi, İdare-i Edebiyat-ı Delhi, 1986.
- Kelpetin, Mahmut, Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2010.
- Kennedy, Hugh, *The Prophet and the Age of The Caliphate*, Malaysia, Pearson Education Limited, 1986.
- Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (I-XIV), (ed. Kenan Seyithanoğlu), İstanbul, Çağ Yay., 1986.
- el-Kureşî, Yahya b. Adem, *Kitâbu'l-Harâc*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1347.
- Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, (çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1981.
- Mecdelavî, Faruk Said, *el-İdaretu'l-İslâmiyye fî Ahd-i Ömer İbn Hattab*, Beyrut, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1991.
- Miquel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti-Doğuştan Günümüze-* (çev. Ahmet Fidan-Hasan Mentеш), Ankara, Birleşik Dağıtım Kitabevi, 1991.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, İstanbul, Çağrı Yay., 1992.
- en-Nuveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihayetu'l Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (I-XXXIV), (thk. Abdulmecid Turhaynî, İmad Ali Hamza, Mufid Kumeyha), Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Reyyis, Muhammed Ziyauddîn, *el-Harac ve'n-Nizâmu'l- Maliye*, Kahire, Dâru'l-Ensâr, 1977, 100.
- Sallâbi, Muhammed, *Birinci Halife Hz. Ebû Bekir: Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş), İstanbul, Ravza Yay., 2009.
- Samed, Mehami Hamed Muhammed, *Nizamü'l-Hükûm fî Ahdi'l-Hulefai'r-Raşidîn*, Beyrut, Müessesetü'l-Câmiyye, 1994.
- Sarıcık, Murat, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, İstanbul, Nesil Yay., 2010.
- Savvâ, Ali, "Mevkıfu'l-İslâm min Gayri'l-Müslimîn fi'l-Muctemai'l-İslâmî", *Muâmeletu Gayri'l-Müslimin f'il-İslâm*, Amman, Müessesetu Âl-i'l-Beyt, 1989.
- Seâlibî, Abdulaziz, *Hilâfetu's-Siddîk ve'l-Fâruk*, (thk. Salih el-Herfi), Dimeşk, Dâru İbn Kesîr, 1998.

- Sherwani, Mohammad Habibur Rahman Khan, (çev. Syed Moinul Haq), *Hazrat Abu Bakr : The First Caliph Of Islam*, Delhi, Adam Publishers, 1987.
- es-Suyûtî, Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Târîhu'l-Hulefâ*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Mısır, Matbaatu's-Seâde, 1952.
- Şakir, Mahmut, *Hz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi*, (çev. Ferit Aydın), İstanbul, Kahraman Yay., 1993.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî; Tarîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, (I-XI), (thk. Muhammed Ebû'l- Fazl İbrahim), Kahire, Daru'l-Mearif, (t.y).
- Tantavî, Ali, Naci Tantavî, *Ahbaru Umer ve Abdullah b. Umer*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- el-Umerî, Ekrem Ziya, *Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Medine, 1414.
- _____, *Madinan Society At The Time Of The Prophet*,(I-II) (çev. Hudâ Khattab), Herndon, ISTAC [International Institute of Islamic Thought and Civilization], 1991.
- Walter, E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özey, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000.
- Wellhasuen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963.
- Vakîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer , *Kitâbu'l-Meğâzi*, I-III, (thk. Marsden Jones) Beyrut, Âlemu'l-Kütüb, 1984.
- _____, *Kitabu'r-Ridde*, (thk. Mahmud Abdullah Ebû'l Hayr), Amman, [t.y.].
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâril-İslâm*, Bağdat, Mektebetü'l-Kudüs, 1982.
- Zuhayli, Vehbe, "Mevkifu'l İslâm min Gayri'l-Müslimin Harici'l-Muctemai'l-İslâmî", *Muameletu Gayri'l-Müslimin fi'l-İslâm*, Amman, Müessesetu Al-i'l-Beyt, 1989.
- _____, *Asâr'u-l Harb fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dimaşk, Dâru'l-Fikr, 1983.

